

Originalni naučni rad
UDK 614.47:578.834(497.11):316.7

Jelena Ćuković*
Odeljenje za etnologiju i antropologiju
Filozofski fakultet
Univerzitet u Beogradu

UČINKOVITOST VAKCINE IZ ANTROPOLOŠKE PERSPEKTIVE: IMUNIZACIJA KAO MARKER IDENTITETA U REPUBLICI SRBIJI**

Apstrakt: Medicinska dostignuća nisu jedini, pa čak ni najbitniji faktor u rešavanju globalnih zdravstvenih problema. Recepcija vakcine u poslednjih godinu dana pokazuje da su ljudsko ponašanje i izbori koji su kulturno određeni glavni faktor za nekonsenzusnu definiciju primarnog problema a samim tim i njegovo perpetuiranje i neefikasno rešavanje. Cilj rada je da uoči na koji način je vakcina protiv zarazne bolesti Kovid 19 konstruisala kulturne identitete u okviru društvene mreže Fejsbuk.

Ključne reči: vakcina, Kovid 19, artefakt, učinkovitost, protivnici, zagovornici, epistemička odgovornost.

Uvod

Implikacija antropološke tvrdnje da je stvarnost kulturno kontruisana nije da živimo u zabludi i da ne postoji objektivna realnost, već da smo ograničeno opskrbljeni sposobnostima da je verodostojno percipiramo i da je zato podložna promenama, nestabilna i disonantna.¹ Interpretacije stvarnosti, pokazali su antropolozi kroz istoriju discipline, kulturno su relativne, ali razlikuju se i u okviru jedne kulture u odnosu na različite grupe. Globalizacija, ipak nije done-

---

* jelena.cukovic@yahoo.com

** Tekst je rezultat istraživanja i rada na projektu *Čovek i društvo u vreme krize 2*, Filozofskog fakulteta, Univerziteta u Beogradu za godinu 2022.

1 Iako deluje intuitivno u okviru društvenih nauka, ovakva postavka utemeljena je radom Bergera i Lukmana iz 1966. „Socijalna konstrukcija stvarnosti”, a kasnije interpretirana, širena i prilagođavana od strane mnogih drugih autorki i autora.

la ujedinjenu percepciju stvarnosti, već ju je još više zakomplikovala glasovima koji je naizmenično konstruišu i dekonstruišu u medijima, na društvenim mrežama i u svakodnevnim neposrednim ljudskim interakcijama.

Iako je još uvek nekoliko elemenata stvarnosti univerzalno bitno a oni se svode u krajnjoj liniji na pitanje apsolutne vrednosti odnosno života ili smrti, i na ovom polju se mogu uočiti varijacije. One se javljaju u pogledu same definicije života (biološki, fiziološki, simbolički, moralni, socijalni), kao i definicije onoga što ga zapravo ugrožava (bolest, zagađenja, nedostaci osnovnih životnih resursa, različite grupe ljudi, neadekvatni sistemi vrednosti itd). Najveća haotičnost javlja se u pogledu uzroka i rešenja tih problema.

Korelacija između uzroka i posledica, odnosno njihovo ustanovljavanje je suštinski cilj nauke (vid. Lazović u ovom tematskom broju). Međutim uzrocima i posledicama i konstruisanjem njihove povezanosti ljudi se bave i iz drugih perspektiva i u tom domenu obrazuju se različita mišljenja i donose se u skladu sa tim i različite odluke. Mišljenja i odluke jesu još jedan parametar za društvenu kategorizaciju. Ovaj rad bavi se jednom takvom društvenom podelom u kontekstu pandemije bolesti Kovid 19 (koju izaziva virus Sars Kov 2, kolokvijalno koronavirus ili virus korona) a koja je napravljena na temelju odnosa prema imunizaciji. U trenutku pisanja rada (mart 2022.godine), već više od godinu dana je dostupna besplatna vakcina koja ublažava simptome bolesti i smanjuje šanse zaražavanja, svim građanima Republike Srbije, ali nisu svi građani zainteresovani za nju zato što ne veruju u njenu takvu delotvornost.²

Šta odluka da se vakcinišemo, odnosno ne vakcinišemo govori o nama i kako se do te odluke dolazi? Kakva je, onda, socijalna učinkovitost imunizacije? Svoje istraživanje sam ograničila na društvenu mrežu Fejsbuk, odnosno na komentare ispod vesti najčitanijih medija, te na način na koji su protivnici vakcina definisali one koji se za vakcinaciju zalažu i obrnuto.

Uzajamna objektifikacija ljudi i stvari i učinkovitost predmeta – teorijski okvir

Antropološki diskurs uobličćen oko pojmova *učinkovitost* i *artefakt* je produkt dugoročnih napora da se objasne procesi ljudskog pravljenja (produkcovanja) i upotrebljavanja materijalnosti (Mitcham, 2013). Artefakti su sredstva pomoću kojih oblikujemo i razumemo sebe i druge (Miler 1994, 397). U svom tekstu *Artefakti i značenje stvari* Miler objašnjava da kada mislimo na zgrade, hranu, odeću i druge artefakte automatski se bavimo pitanjem šta oni znače

2 Prema zvaničnoj statistici koju vodi RS <https://vakcinacija.gov.rs/>: Broj doza: 8.472.336–prva doza 3.343.966, druga doza 3.263.573, treća doza 1.864.797; Državljeni RS – prva doza 3.157.354, druga doza 3.095.270, treća doza 1.834.215; Strani državljani sa boravkom u RS – prva doza 12.079, druga doza 11.468, treća doza 6.382; Strani državljani bez boravka u RS – prva doza 174.533, druga doza 156.835, treća doza 24.200.

za nas. Pitamo se da li je to artefakt sa kojim se identifikujemo, da li u skladu sa našim „ukusom” ili „stilom”, ili mislimo da se odnosi prvenstveno na neku drugu osobu ili grupu. Često razmišljamo da li određeni artefakti mogu biti prikladni pokloni za određene osobe i prilike, da li su određeni krajevi u okviru naselja prigodni za život određenih ljudi itd. U tom smislu, „bilo da biramo garderobu, nameštaj, jelo u restoranu, čestitku za rođendan ili miris parfema” veoma je teško doneti odluku, pronaći kriterijum koji će našu odluku učiniti ispravnom, i tako pružiti smisao našem postojanju (Miler 1994, 398).

Danijel Miler, kao i drugi autori u okviru novih studija materijalne kulture ima veoma široku definiciju artefakta. Iako se vakcine mogu shvatiti kao artefakt po gotovo svim mogućim kriterijumima, u razumevanju njene socijalne učinkovitosti najviše može da pomogne onaj najširi kontekst objašnjenja a to je da artefakti nisu samo stvari koje smo kao vrsta materijalizovali već i one koje smo proizveli kognitivno, kulturnom intervencijom.

Tako, dakle, jedan artefakt može imati više značenja, čak i oprečnih u zavisnosti od grupe koja ga interpretira, ali i identitet grupe se povratno kreira kroz tu i interpretaciju drugih grupa. Tako dolazimo do toga da artefakt deli ljude u odnosu na to kakav stav zauzimaju prema njemu, a da tako zasnovana podela dodatno doprinosi potpunom neskladu između onoga kako grupe doživljavaju same sebe i kako ih doživljavaju druge grupe (ili pojedinci). Učinkovitost je termin koji se koristi ne bi li se opisao pojam agencnosti (eng. agency) gde je agent ili akter neko (ili nešto) što ima kapacitet da napravi promenu (Küchler and Carol 2021, 135).³

Metodologija i građa

Najveći deo etnografije je prikupljen na virtuelnim „mestima okršaja” reprezentata dve grupe (protivnika i zagovornika Sars Kov 2 vakcine) to jest dela za komentare na vestima u vezi sa vakcinom. Najviše komentara prikupila sam od čitalaca online vesti Politike i B92 na platformi Fejsbuk, jer su odgovori prilično raznovrsni i imaju (odnosno nemaju) kredibilitet u istoj meri kod većine građana. Društvena mreža Fejsbuk ne okuplja samo mlade, niti je profilisana kao ostale mreže i često se koristi za razmenu mišljenja velikog broja pripadnika „običnog sveta”. Pored toga nisu u pitanju nekakve zatvorene grupe koje okupljaju istomišljenike već prostor gde postoje i neistomišljenici ali i oni koji su neutralni. Od oktobra 2021. do februara 2022. zabeležila sam stotine komentara u kojima se može iščitati uzajamna generalizacija, kategorizacija, esencijalizacija

3 Autori smatraju da ova distinkcija originalno dolazi od ruskog folkloriste Vladimira Propa koji objašnjava da u narativima postoje „akteri” i „aktanti”, što su funkcionalne kategorije – druga postoji da bi bolje približila osobine prve (Küchler and Carol 2021, 135). Autori upućuju na kapitalno delo „Morfology of folk tale” (Propp 1968), srpski prevod Morfologija bajke (Prop 2012).

i stereotipizacija ove dve grupe. Pokazao se značajno veći broj onih koji su u negativnom svetlu komentarisali vakcinisane sugrađane; stoga sam pored čitanja komentara, postavila i pitanje na privatnom nalogu, nakon čega sam upotpunila građu desetinama odgovora zagovornika vakcine.⁴ Takođe, sve komentare sam navela u izvornom obliku, na pismu i u jezičkoj formi u kojoj ih je ostavio autor zato što mislim da je to bitan faktor u analizi konstruisanja identiteta.

Prikupljanjem komentara, beleženjem konkretnih opisa, karakterizacija i etiketa koje su ove dve grupe pridavale sebi i drugoj grupi kreirala sam svojevrsni repozitorijum neprijateljskih i izjava mržnje.⁵ Pošto je to ujedno i najobimni-

- 4 Pitanje u objavi bilo je formulisano na sledeći način: „Trebam li, prema vašem mišljenju, odgovor na pitanje: ŠTA RADI VAKCINA? Za vaše telo i vaš identitet? Preveniram, ublažavam, spašavam, štediti, vreda inteligenciju, truje, menja svest? Kakve osobine sebi pridajete zato što ste primili ili odbijate da primite vakcinu? Kakve ste epitete i opise dobili od drugih, direktno i indirektno zato što ste vakcinu primili odnosno niste?

Da li je neka ličnost (javna ili iz vaše neposredne okoline) brend ili institucija uticala na vaše mišljenje i odluku? Da li su vas odluke nekih javnih ličnosti i osoba u vašem okruženju u vezi sa vakcinacijom iznenadile (pozitivno ili negativno), ili razočarale i izneverile?”

- 5 Vesti i postovi sa kojih su prikupljeni komentari: <https://www.politika.rs/sr/clanak/488168/Derlek-Nevakcinisani-sta-cekate-sto-ne-zasucete-rukav>, https://www.politika.rs/scc/clanak/494915/Vaccine-same-po-sebi-nece-zaustaviti-pandemiju?fbclid=IwAR2vt-K39qW9gKlvfUXVD7dIcFQhnc8WeToXCcNu7SuS-fq-FA-_xR36xX8M, https://www.politika.rs/scc/clanak/492221/Od-cetiri-vaccine-Fajzer-stvorio-najviseantitela?fbclid=IwAR-0VeKrlEeVbP_BCPFT2XJjuNTq2gu5wbawVq0i6d4wBDWyDxNckUIP_3ZM, <https://www.facebook.com/PolitikaOnline/posts/4871381039571943>, <https://www.facebook.com/PolitikaOnline/posts/4856172564426124>

<https://www.facebook.com/PolitikaOnline/posts/4769740869735961>

[https://www.facebook.com/B92vesti/posts/10159365483120837?__cft__\[0\]=AZXH_UgIa-6JaUBumuPTSOouQd32iVLcljmeo2crs55VBx0-vLTInyV03PBd5zejkLzPNlUYTv7v-C1x49UrRlCtmq6h96ed5_Eukbn_QI_6biVUHg96vxUvNdSEN3guaDakm1iIS4H53qT-HglJR6lJ4E&__tn__=%2CO%2CP-R](https://www.facebook.com/B92vesti/posts/10159365483120837?__cft__[0]=AZXH_UgIa-6JaUBumuPTSOouQd32iVLcljmeo2crs55VBx0-vLTInyV03PBd5zejkLzPNlUYTv7v-C1x49UrRlCtmq6h96ed5_Eukbn_QI_6biVUHg96vxUvNdSEN3guaDakm1iIS4H53qT-HglJR6lJ4E&__tn__=%2CO%2CP-R)

[https://www.facebook.com/PolitikaOnline/posts/4762728503770531?__cft__\[0\]=AZWd-HEOGAUxvFvtK8j_jG_2EkXY-tWjMFJezCra6ill8yIz5rSmBq9Xt30tWBEkCJqdesQFFi-QbnNWwDvUYfy3IJZDrmmamJxTiVjIovE9-p0ANkyMgWj5apCe1njD58mf1E&__tn__=%2CO%2CP-R](https://www.facebook.com/PolitikaOnline/posts/4762728503770531?__cft__[0]=AZWd-HEOGAUxvFvtK8j_jG_2EkXY-tWjMFJezCra6ill8yIz5rSmBq9Xt30tWBEkCJqdesQFFi-QbnNWwDvUYfy3IJZDrmmamJxTiVjIovE9-p0ANkyMgWj5apCe1njD58mf1E&__tn__=%2CO%2CP-R)

[https://www.facebook.com/PolitikaOnline/posts/4540859755957408?__cft__\[0\]=AZU-rqrRCmRGPiX7iNANragEUT00OzkX6BMqIGsvIvnIbXB5EbX_hRp10pTtUkjmBQbiI-4ta2_4QgL7p_ayKPzNKKWAGbPSGLQI_Agy3olGxbW44EUUV38SwFD3eBGBp2lOvQ&__tn__=%2CO%2CP-R](https://www.facebook.com/PolitikaOnline/posts/4540859755957408?__cft__[0]=AZU-rqrRCmRGPiX7iNANragEUT00OzkX6BMqIGsvIvnIbXB5EbX_hRp10pTtUkjmBQbiI-4ta2_4QgL7p_ayKPzNKKWAGbPSGLQI_Agy3olGxbW44EUUV38SwFD3eBGBp2lOvQ&__tn__=%2CO%2CP-R)

[https://www.facebook.com/PolitikaOnline/posts/5043767592333286?__cft__\[0\]=AZU_73kTCaZ8HoqzE-CGVe8gQLiUnkFnA4s-01vd7-FYz4mlri0kgnUTUeaT_8nVneS-flhv2UzBODP6_5RI7639LI62DIzyOoD-1Zt7P7meHQRPIIHlPkUH8pcYud-4vkp2U&__tn__=%2CO%2CP-R](https://www.facebook.com/PolitikaOnline/posts/5043767592333286?__cft__[0]=AZU_73kTCaZ8HoqzE-CGVe8gQLiUnkFnA4s-01vd7-FYz4mlri0kgnUTUeaT_8nVneS-flhv2UzBODP6_5RI7639LI62DIzyOoD-1Zt7P7meHQRPIIHlPkUH8pcYud-4vkp2U&__tn__=%2CO%2CP-R)

[https://www.facebook.com/B92vesti/posts/10159536173665837?__cft__\[0\]=AZVg2A-Glagl7vqv-Mbzk2ofw2EhOD9IcvsZSH82zcQpwpjZPTv5W6UbLN3jloHbB2vH0tN-vfGs-D2VJkAy9HPIB5scdqUdhiwtlMp2AxueWG12uMbhiXrF98tpqVtI0h8U&__tn__=%2CO%2CP-R](https://www.facebook.com/B92vesti/posts/10159536173665837?__cft__[0]=AZVg2A-Glagl7vqv-Mbzk2ofw2EhOD9IcvsZSH82zcQpwpjZPTv5W6UbLN3jloHbB2vH0tN-vfGs-D2VJkAy9HPIB5scdqUdhiwtlMp2AxueWG12uMbhiXrF98tpqVtI0h8U&__tn__=%2CO%2CP-R)

<https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/09672550802008625?journalCode=riph20>

https://www.b92.net/zivot/komentari.php?nav_id=1906728

ji deo ukupnog materijala, najpre ću predstaviti primere karakterisanja grupe vakcinisanih od strane onih koji su protivnici vakcina. Više od svega vakcinisani su percipirani kao naivni i najčešće nazivani ovcama. Ispod jedne vesti povelala se i debata u kojoj se sve vreme referisalo na vakcinisane kao na ovce:

„Šta kažu ovce sad? (korisnik G.M.)

Ništa gledaju Farmu i Zadrugu (korisnica D.S.)

Nista... bulje o dalje u TV omadjijani [dva emotikona ovce], (korisnica M.M.)

Uplasene al nemaju kud [GIF ovce]” (korisnica S.M.)

„Kad ima budala neka šišaju” (korisnik M.K)

„Dok je ovce biće i špricanja” (korisnik D.T.)

„Dok ima ovce datrce da se pelcuju bice to na svaka sest mececi” (korisnik M.M.)

„Само наставите са вакцинама. У ред овчице и само мирно...”(korisnik N.V.)

Takođe, pojedincima koji su primili vakcinu pripisuje se značajno niska inteligencija:

„Ja mislim ovi sto nemaju mozga da im treba 100 vakcina i to im je malo” (korisnik O.M.)

„A vi pametni eto vam i (naše) base vakcine da se sto bolje zastitite.” (korisnik S.T.)

„Kad bi ovi što pristali prestali da pristaju i dalje spasio bi se ceo svet od ovog nametnutog zla-ali mnogi više nemaju mozak, tuga” (korisnica S.D.)

„kad udjes u masinu vise i nemisli svojom glavom.....ako postoji imunitet krda onda mora da postoji i pamet krda.....to je ono kad ti dobro isperu mozak.....” (korisnik A.D.)

„Pa eto ispala si glupava sto si ih slusala. sad snosi posledice” (korisnica Z.N.)

„Treba prekinuti da „zdrave” molimo da se vakcinisu, treba da znaju, da ce se svi zaraziti i dacemo tako steci kolektivni imunitet krda, kazem krda jer isti ne zaslužu boji naziv, znam mnogi nece preživeti, a i stobi kada su glupi.” (korisnik *ivica*)

Pozitivni odnos prema imunizaciji je zvaničan stav Vlade Republike Srbije, pa iako postoje paralelni metodi za iskazivanje populističkog mišljenja kroz ličnosti koje su bliske režimu a govore protiv vakcinacije (Kovačević 2021), vakcinisanima se pripisuje povezanost sa vladajućom strankom gde se odluka da se vakcina primi povezuje sa podrškom aktuelnom predsedniku:

„to smo znali (da vakcine neće okončati pandemiju, kako se navodi u tekstu – prim aut.) odma dok pojedini veruju Žvalavom (referenca na predsednika RS)” korisnik M.T.

„Verovatno će virus ići od kuće do kuće kao pripadnici sekte na vlasti...i tražiti one koji nisu članovi, odnosno pelcovani!” D.Đ.

„Ako si primila vakcinu, znači da si podržala njega i njegovu politiku!” Z.Ć.

Vakcinisani su takođe okarakterisani kao slabe volje, uplašeni i bez čvrstog stava, povodljivi, i na drugačiji način negativno konotirani.

„Nevakcinisani su najjači... Delta soj će naći opet one špricane jer su i u mozak špricani” (korisnik sa nazivom private firme)

„A da si pokusni kunic ne govorim ja nego struka. Svatko koga je strah ili se osjeća ugroženim neka se cijepi... ja sam komentirao da ne osjećam ugrozu zbog ove bolesti i s toga se necu cijepiti s eksperimentalnim lijekom (ne znam kako kod vas, ali kod nas HALMED ne skriva da se radi upravo o tome)... ja sam rekao da se pridržavam mjera, pa sad tebe pitam po čemu si ti to bolji od mene zato što si se odlucio cijepiti?” anonimni korisnik.

„Od spricanja setace te po ulicama kao zombi...” (korisnik N.Đ)

„Keva ovog novinara koji objavljuje, verovatno je bila mnogo puta vakcinisana kad je rodila ovakvog supka” (korisnik Z.S.)

„Mnogo je uplascenih, ali je vise hrabrih i pametnih!” Korisnica V.K

„tako je ko se boji smrti nek trci i primi 20 vakcina ja necu i nikad nebi ni jednu umirem po zapisanom rodjenju” (anonimni nalog)

„Vi ste odavno mrtvi samo vas niko još nije obavestio.” (korisnik D.K.)

Mi koji smo bili protiv vakcina i shvatali igru koja se zove korona, BILI SMO U PRAVU. Primetila sam da mi isti podržavamo Rusiju. Ali, postoje ljudi koji se nikad neće opametiti.” (anonimni nalog)

„Bolje da umrem nevakcinisan nego da umrem vakcinisan” (korisnik G.G)

Sa druge strane vakcinisani građani koji su se oglašavali na društvenim mrežama su okarakterisali protivnike vakcina kao nesavesne, neodgovorne, neobrazovane i neinformisane:

„Sreca tvoja da se od gluposti ne umire (replika na kostataciju da se od vakcine umire – prim.aut.)” (korisnik D.S.)

„Citam komentare, i ne mogu da verujem koliko smo neuki. svaka cast izuzecima” (korisnik B.A.)

„Da li je neko pročitao tekst, od antivaksera? Samo je naslov senzacionalistički, informacije su ipak pozitivne za vakcinaciju... To jeste problem sa antivakserima, ne čitaju dalje od naslova...” (korisnik Z.M.)

„То на чему инсистирате, дакле на слободи избора, то вас и чини одговорним. Да немате слободу избора не бисте ни били одговорни. Као појединац, међутим, живите у заједници, што значи да се скоро све што чините односи и на друге људе у вашем окружењу, а не само на вас. Ситуација избора, међутим, подразумева разумевање ситуације у којој се избор врши, подразумева извесно знање да би се бирало према разуму. У супротном, без овог ограничења, не заступате слободу, већ опције које негирају слободу.” (korisnik R.K.)

„Avaksi, ako u ovoj zemlji u kojoj se bolnice raspadaju, a doktori koji nešto vrede su smagnuli na zapad, ako ste u takvoj zemlji voljni da se igrate glavama, nemam ništa protiv. Nemojte se vakcinisati. Mene samo provocira kada svoje gluposti prospate na internetu, a inače nisam protiv vas. Stavise, to je neki vid prirodne selekcije. Gluplji će izumreti, a pametniji će napraviti uspješnije potomstvo. Možda je ova vakcina nešto najbolje što nam se desilo.” (korisnik S.H.)

„Tipičan antivakser je čovek/žena koji nije ostvario svoje životne ciljeve, ne voli život koji vodi jer nije uspeo da sam upravlja svojim životom. Sada je dobio priliku da bira vakcina ili ne, i konačno će moći da se „suprotstavi” svima koje su ga ugnjetavali i da im pokaže da nije glup, da i on nešto vredi. Jer eto pametan je i on „misli svojom glavom”. Potpuno pogrešno, želim ih.”(anoniman nalog)

Kako je materijala s ove strane bilo sve manje kako je vreme proticalo, odnosno sve manje ljudi koji su se vakcinisali komentarisalo je ovakve postove, informante sam potražila ciljano među pojedincima koji su se vakcinisali. Metodološki je izvesno da poznanici u odgovorima koji su dati možda i nisu toliko iskreni kao oni koji su saminicijativno ostavljeni na društvenim mrežama. Evo kakvu sliku dobijamo o nevakcinisanim od strane onih koji su se vakcinisali:

„nisam bas nesto pokusavala da formulisem svoje misljenje o tome ali ... meni je sasvim ok da svako donosi odluke o svom telu” A. Č.

„prema mišeljnu dotične osobe nisam humana, ne utičem na iskorenjavanje virusa, a ne doprinosim dobro ni svojoj deci” M.I.

„Pa rodjeni šta je sve prošlo kod tebe, vakcina je blago... u prevodu svi sve znaju a truju se svačim drugim u svom životu” A.A.

„A uvek mi je nekako neprijatno kada se razgovara o ovoj temi, posebno kada se u društvu nađe nevakcinisana osoba ili osobe. Primetim kod sebe kao da se pravdam sto sam se vakcinisala. Pokušavam da pronadjem balans da razgovor ne bi presao u raspravu koja me ne zanima. Nervira me potreba nevakcinisanih ljudi (onih sa kojima sam ja razgovarala) da ubedjuju u to koliko je zlo vakcina i uopšte potreba da o tome govore. Ne mislim da je neko pametniji jer je primio vakcinu ili obrnuto, ali činjenica je da su stavovi nekih ljudi uticali na to da makar malo promenim misljenje o njima, ili ih bolje upoznam. Ne zato sto ne razmisljaju kao ja, postujem svacije misljenje, vec zbog nacina na koji govore o tome.” J.B.

Među mojim ispitanicima, dakle onima koji su direktno odgovarali na moje pitanje, bilo je i protivnika vakcine:

„Odluka nekoga da se vakcinise pripisujem strahu i površnosti” M.K.

Važan deo kampanje za povećanje zainteresovanosti za vakcinu bila je i novčana pomoć odnosno „nagrada” ali i spotovi odnosno vesti u kojima su javne ličnosti davale svoje mišljenje i primale vakcine. Moji ispitanici odgovarali su da to nije pozitivno uticalo na njih, naročito novčana komponenta koja je imala i kontra efekat. Na pitanje da li ih je iznenadila nečija odluka da se vakciniše odnosno ne vakciniše najčešći odgovor bio je u vezi sa Novakom Đokovićem, kojim su razočarani ljudi koji su zagovornici vakcine ili glumac Arnold Švarceneger kojim su razočarani oni koji su protivnici.⁶

Kroz svaki komentar glasnogovornika iz svake od grupa ocrta se uopšte na slika o tome kakvi su to ljudi protivnici vakcina ili „antivakseri” kao i kakvi

6 https://www.b92.net/zivot/komentari.php?nav_id=1906728

su to ljudi „vakseri”. Ta uopštena slika se kristališe iz dana u dan i koliko god najpre delovala kontradiktorno, upornim komentarsanjima i aktivnostima na društvenim mrežama sve je veći rascep. Oni koji su neodlučni ili neutralni nisu vidljivi, oni koji su tolerantni i imaju razumevanja prema celokupnoj situaciji i „suprotstavljenoj grupi” očigledno nisu ljudi koji ostavljaju komentare na društvenim mrežama. S jasnom napomenom da grupe vakcinisanih i nevakcinisanih nisu realne i homogene grupe ljudi koji dele iste vrednosti i iste poglede na život prelazimo u analizu građe koja nastoji da uspostavi takvu realnost.

Analiza

Vakcina je reprezentativni primerak onoga što definišemo kao artefakt i u širem i u užem smislu te reči. Činjenica da postoje u muzejima⁷, pomaže kovid vakcinama da dobiju status artefakta u nešto tradicionalnijem pogledu, predstavljajući na tim izložbama eksponat razvoja medicine. U takvom diskursu (naučnog poverenja) koji je bio dominantan pre pandemije Kovid 19, vakcina je definisana kao sredstvo za stimulisanje imunog odgovora primaoca, koje kada se primeni na veći broj pripadnika neke zajednice stvara takozvani „imunitet krda” te i mogućnost da se bolest u potpunosti iskoreni (Brunson and Schoch Spana 2021).

Da podsetimo, u radu se polazi od teze da u odnosu na to kako pojedinac posmatra vakcinu, posmatrača i one koji su je primili odnosno one koji nisu, takođe onako kako posmatra one koji je produkuju, distribuiraju promovišu i koriste, posmatrača povratno vakcinu. Ako se uzme za tačnu definicija vakcine iz prethodnog pasusa moglo bi se reći da su oni koji zagovaraju ovakvo medicinsko sredstvo savesni, odgovorni i nesebični, a oni koji vakcinu odbijaju, da sputavaju iskorenjavanje bolesti.

Ipak iz etnografske evidencije izložene u prethodnom delu ovog rada vidimo da u javnom diskursu nije uvek tako. Iz građe iščitavamo vezu između nepoverenja u korporativne distributere, „zapadnu nauku” i lokalnu politiku i toga da vakcina ima atribute malicioznog sredstva. Osobama koje su voljne da je prihvate automatski se pridaju koncepti zavedenosti, navučenosti, naivnosti, podaništva, bezumnog stada, bezbožništva, površnosti, uplašenosti, bezkarakternosti, indoktrinisanosti ali i izdajništva, proračunatosti i najzad arogancije. Onda su oni koji odbijaju vakcinu posledično hrabri, misleći, kritički nastrojeni, protiv diktatorstva, prkosni, neopterećeni formom već suštinom.

7 Prva vakcina protiv koronavirusa u muzeju <https://www.modernhealthcare.com/safety-quality/museums-putting-covid-vaccine-artifacts-display>

„The first artifacts have been added to the collection: two empty vials of the Pfizer-BioNTech vaccine first administered in Canada” <https://ottawacitizen.com/news/year-old-vaccine-vial-first-artifact-in-museums-covid-19-collection>

<https://news.artnet.com/art-world/smithsonian-adds-covid-vaccine-to-its-collection-1950391>

U prilog toj nekonvencionalnoj, alternativnoj i neformalnoj „prirodi“ aktivnih protivnika vakcine stoji i način komuniciranja. Ignorisanje gramatičkih pravila jezika, pravopisna proizvoljnost, nedostatak ili neadekvatna upotreba interpunkcije u tekstu komentara mnogo su češći u ekspresiji protivnika vakcine. Sa druge strane oni koji su aktivni zagovornici vakcine trude se da svoje argumente napišu u skladu sa pravopisnim i gramatičkim pravilima smatrajući da time dodatno legitimišu napisano i daju mu veći autoritet. Ipak, pokazuje se u nekim od replika da se tako izražavanje smatra arogantnim, snobovskim i dokazom slepe indoktriniranosti od strane suprotstavljenje grupe.

Pre nego što je svet ušao u globalnu krizu zbog pandemije, u načelnom diskursu u vezi sa javnim zdravljem funcionisalo se pod principom epistemičke odgovornosti. U pitanju je realtivno stara filozofska ideja koja podrazumeva da je nedopustivo (u moralnom pogledu), poverovati nečemu bez adekvatnih dokaza, prvenstveno se odnoseći na religijski sistem objašnjavanja sveta (Corlett 2008). Tvrdnja da imamo epistemčku odgovornosti i da možemo biti krivi za donošenje neinformisanih odluka, u poslednje vreme je osporavana od strane brojnih teoretičara na osnovu determinizma i nevoluntarizma koji sugerišu da nemamo kontrolu nad svojim verovanjima (Cusimano 2012). Ovde se filozofski problem dotiče sa biološkim ali i antropološkim, jer se u srži determinizma rame uz rame sa genetikom i prirodnom sredinom nalazi i kulturna sredina, koje nisu toliko podeljene koliko se nekad to činilo.

Do sada, kontekst dokazivosti pripadao je naučnom diskursu, a koncept verovanja nenaučnom odnosno religijskom. Međutim u toku pandemije, kod određenog broja ljudi, stvari su se preokrenule. Kako prosečan građanin nije obučen da razume naučne dokaze, on u njih mora verovati; stoga se princip epistemičke odgovornosti paradoksalno koristi za obe odluke – vakcinisati se i ne vakcinisati se. U slučaju pandemije Kovid 19, epistemičko poštovanje prema nauci je smanjeno zbog njenih ograničenih dometa u novoj i nepredvidivoj situaciji. U tom smislu može se staviti sa strane razmatranje da li je primanje ili odbijanje vakcine u Kovid kontekstu objektivno epistemički odgovorno, ali ne sme biti po strani to što se koristi u argumentaciji obe grupe za diskreditovanje drugačijeg mišljenja, odnosno to što i jedni i drugi smatraju sebe epistemički odgovornim (Levy and Savulescu 2020). Obe ove grupe misle da postupaju u skladu sa ovim načelom – da je njihov izbor napravljen na osnovu istraživanja zvanične nauke sa jedne strane, a sa druge alternativnih interpretacija stvarnosti.

Sušтина epistemičke uslovljenosti u donošenju odluka odnosi se na ideju da pre nego što reagujemo (primimo ili ne primimo vakcinu) imamo moralnu obavezu da se o posledicama takvog delanja maksimalno informišemo. Na osnovu komentara mojih ispitanika jasno je da pre svega glasnogovornici grupe koja se nije vakcinisala smatraju da: a) ili ne postoji način da se o tome informišete dovoljno ili b) da su sve informacije lažne i maliciozne, te sa te pozicije primanje vakcine mora biti čin koji o osobi govori da ju je lako prevariti, da je

naivna, te uslovljena slepim verovanjem u sistem koji vakcinu propagira. S druge strane, oni koji su vakcinu primili smatraju da je ideja o prepuštanju virusu bez ikakvog intervenisanja takođe odluka koja je posledica nedovoljne informisanosti, ali da je odluka tim moralno opterećenija jer se ne radi o odluci čije se posledice tiču samo pojedinca već se tiču i šireg društva.

Kognitivna naklonjenost, odnosno procena rizika prema onome što je dominantna društvena percepcija igra važnu ulogu u donošenju odluke, ali su važni i disonantni glasovi koji kreiraju kako javni, tako i privatni sistem vrednosti. O državnom doprinosu opštem nepoverenju prema vakcini pisalo je već nekoliko autora. Marija Brujić (2020) je u svom istraživanju pokazala da državni zdravstveni narativ previđa da je u korenu nepoverenja u vakcinu nepoverenje u državu i zdravstveni sistem i da bi zakonske mere za unapređivanje odziva na vakcinaciju trebalo da slede iz unapređivanja poverenja u državu, a ne obrnuto. S druge strane ono što država jeste poručila u početku pandemije, kao što su primetili Pišev, Žikić i Stajić (2020, 855) je da je Srbija u ratu, te su o virusu mahom govorili služeći se ratnom terminologijom. Ključne reči koje su ordinirale u njihovim obraćanjima javnosti bile su „borba”, „žrtve”, „junaci”, „saveznici”, „braća i prijatelji”, ali i „neprijatelji”, te se u takvoj atmosferi odvijala i diferencijacija stanovništva.⁸ Sve nam ovo dakle govori o tome da je odluka o vakcini daleko kompleksnija nego što se naizled čini. Donosi se u skladu sa već postojećim političkim i religijskim uverenjima, u skladu sa užom zajednicom ali i sa identifikovanjem ili razlikovanjem sa različitim ličnostima van zajednice.

Na odluku može uticati i infrastruktura, o čemu nam govori jedno etnografsko istraživanje na odeljenju Intezivne nege. Unutrašnji dizajn bolnice i uobičajeni predmeti koji se tamo nalaze na određenim mestima, maske, rukavice, bočice sa dezinfekcionim sredstvom, kao i jasna rukom pisana uputstva značajno su redukovali izbor u ponašanju i, nedvosmisleno označivši pravila, demonstriali zdravstvenu filozofiju ustanove (Caronia and Mortari, 2015). Ovakvo istraživanje ide u prilog tvrdnji da predmeti materijale kulture oslikavaju ljudske koncepte i vrednosti, te bi posebno bilo zanimljivo istraživanje prosečne bolnice u Republici Srbiji i njenoj učinkovitosti. Atmosfera u kojoj je vakcina distribuirana, želim da istaknem, takođe je važan nosilac značenja i određenih vrednosti.⁹

---

8 O kulturnoj podlozi, folklornim elementima koji su u velikoj meri oblikovali shvatanje bolesti i krizne situacije takođe postoji još literature (Bošković 2021, Banić Grubišić 2021, Čuković 2021).

9 Vakcinalni punktovi, koji se sada mahom gase, širom Srbije bili su raznoliki. Od onih u tržnim centrima, prijatnih boja, dobro organizovanih, sa više lekara koji su informisali građane o svemu do onih gde se čekalo u ustanovama koje su fizički trošne i simbolički mrske lokalnoj zajednici sa medicinskim osobljem koje nije pokazivalo mnogo strpljenja i spremnosti da izađe u susret eventualnim pitanjima. Prvi su slali bezazlenu sliku o vakcini, nečim što je usputno šoping, rasonodi i relaksaciji dok su drugi nedvosmisleno podsećali na kontekst bolesti, lečenja pa i eksperimentisanja. O iskustvima građana pogledati izvore:

Sve dosad rečeno opisuje odvijanje polarizacije društva u Republici Srbiji po pitanju imunizacije, da bi se u februaru 2022. godine gotovo potpuno ugasio proces masovne vakcinacije stanovništva. Sada, grupa vakcinisanih građana svom kompleksnom identitetu može dodati i karakteristike naivnosti, površnosti, sebičluka, kukavičluka, dok sa druge strane oni koji se za vakcinu nisu opredelili svom identitetu dodaju neobrazovanost, zatucanost i neodgovornost. Vakcina je kroz princip međusobne objektivifikacije postala i simbol vladajuće stranke, budući da su mnogi članovi bili uslovljeni da je prime. S druge strane, javne ličnosti priklonjene stranci¹⁰ u medijima su govorile negativno o vakcini, time čineći da se vakcinisani identifikuju sa opozicijom.

Dakle, vakcina značajno figurira kao marker identiteta. Nije presudno da li ju je osoba primila ili ne, već kakav stav zauzima prema njoj. Postoje oni koji su vakcinu najpre primili da bi kasnije zauzeli stav protiv, tako da distinkcija protivnici/zagovornici ne odgovara u potpunosti distinkciji nevakcinisani/vakcinisani, što dodatno govori u prilog njenoj većoj društvenoj nego medicinskoj važnosti u javnoj debati.

I pre Kovida 19, postojalo je uverenje da je vakcinacija marker konformističkog odnosa sa „toksičnim praksama masovnog industrijskog društva“, te se mogla povezati sa drugim načinima na koje učešće u konzumerističkom mejnstrimu zahteva od pojedinaca da „zanemare svoje zdravlje“ (Attwell, Meyer, Ward 2018). Zahvaljujući internetu umrežavanje istomišljenika je lakše nego ikad, te je jačanje grupnog identiteta onih koji su kritični prema biomedicini i drugim konvencionalnim percepcijama tela i leka, postao proces koji jača iz dana u dan kroz narativ prirodnog nasuprot artificijelnom.¹¹

Najzad, podela na vakcinisane i nevakcinisane i svakodnevno učvršćivanje stereotipa i esencijalizacija obe grupe je process koji je važno istražiti jer se sličan ako ne i isti princip primenjuje za utemeljenje gotovo svih podela u našem društvu, što postaje glavni opstrukcioni element svakodnevnog života i zajedničkog funkcionisanja.

<https://www.republika.rs/vesti/drustvo/277081/foto-pogledajte-kako-izgleda-punkt-za-vakcinaciju-u-tc-usce-gradani-od-ranog-jutra-u-redu-spremlne-i-nagrade>, <https://www.aa.com.tr/ba/balkan/vakcinisanje-uz-%C5%A1oping-i-u-ni%C5%A1kim-tr%C5%BENim-centrima/2233517>, https://www.rtv.rs/sr_lat/koronavirus/guzve-na-sajmu-redovi-za-vakcinu_1201644.html, <https://www.facebook.com/novapazova022/photos/a.1958738210911640/3889526231166152/?type=3>.

10 <https://www.raskrikavanje.rs/page.php?id=Nestorovic-veruje-da-je-direktor-SZO-priznao-kako-vakcinama-ubijaju-decu-938>

11 Distinkcija između prirodnog i veštačkog je veoma važna tema mnogih disciplina, između ostalih i kognitivne antropologije. Često je deo etnoeksplikacija, narativa odnosno iska za naših ispitanjika, koja se oličava u pridavanju pozitivnije konotacije prirodnom, čak i kada su u pitanju artefakti istog hemijskog sastava. Nešto slično možemo naći i u komentarima odnosno građi ovog rada. O susretanju organskog i biomehaničkog, te problemu određivanja šta je zapravo veštačko kada su u pitanju telesne intervencije videti u Haravej (2002) .

Literatura:

- Appadurai, Arjun, ed. 1986. *The Social Life of Things, Commodities in cultural perspective*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Attwell Katie, Samantha Meyer and Paul Ward. 2018. "The Social Basis of Vaccine Questioning and Refusal: A Qualitative Study Employing Bourdieu's Concepts of 'Capitals' and 'Habitus.'" *Int J Environ Res Public Health*. 15(5):1044. doi:10.3390/ijerph15051044
- Banić Grubišić, Ana. 2021. „Savremene legende, glasine i teorije zavere o pandemiji kovid-19 u Srbiji: folkloristička perspektiva.” U *Čovek i društvo u vreme krize, Kovid- 19 u Srbiji '20*, uredio Bojan Žikić, 141–157. Beograd: Filozofski fakultet.
- Bošković, Aleksandar. 2021. „Magijsko razmišljanje.” U *Čovek i društvo u vreme krize, Kovid- 19 u Srbiji '20*, uredio Bojan Žikić, 37–53. Beograd: Filozofski fakultet.
- Brujić Marija. 2020. „Batina bez šargarepe’: antropološka analiza dnevne štampe o obaveznoj MMR vakcinaciji u Srbiji”. *Etnoantropološki Problemi* 15 (4):979–1006. <https://doi.org/10.21301/eap.v15i4>.
- Brunson, Emily and Monica Schoch-Spana. 2021. *What Makes Vaccines Social? Sapiens*. An editorially independent magazine of the Wenner-Gren Foundation for Anthropological Research Published in partnership with the University of Chicago Press.
- Burdije, Pjer. 1999. *Nacrt za jednu teoriju prakse: tri studije o kabilskoj etnologiji*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Caroni, Letizia Luigina Mortari 2015. "The agency of things: how spaces and artefacts organize the moral order of an intensive care unit." *Social Semiotics*. 25(4): 401–422. DOI: <https://doi.org/10.1080/10350330.2015.1059576>
- Corlett, Angelo 2008. „Epistemic Responsibility”. *International Journal of Philosophical Studies*, 16(2): 179–200. <https://doi.org/10.1080/09672550802008625>
- Ćuković, Jelena. 2021. „Živo nasleđe u uslovima globalne pandemije: modifikacija elemenata NKN u Republici Srbiji.” U *Čovek i društvo u vreme krize, Kovid- 19 u Srbiji '20*, uredio Bojan Žikić, 173–189. Beograd: Filozofski fakultet.
- Cusimano, Corey. 2012. „Defending Epistemic Responsibility.” *Arché Undergraduate Journal of Philosophy*. 5(1): 32–59.
- Filipović, Mileva. 2006. „Burdjeova sociologija nauke” u *Nasleđe Pjera Burdijea, pouke i nadahnuća*, uredili Miloš Nemanjić i Ivana Spasić. 25–39. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju Zavod za proučavanje kulturnog razvitka.
- Gell, Alfred. 1998. *Art and agency. An anthropological theory*. Oxford: Oxford University Press.
- Haravej, Dona. 2002. „Manifest za kiborge” u *Uvod u feminističku teoriju slike*, uredila Branislava Anđelković, 309–347. Beograd: Centar za savremenu umetnost.
- Kovačević, Ivan. 2021. „Bazično mapiranje krivaca i žrtava pandemije u javnom diskursu” U *Čovek i društvo u vreme krize, Kovid- 19 u Srbiji '20*, uredio Bojan Žikić, 219–233. Beograd: Filozofski fakultet.
- Kopitof, Igor. 2005. *Kulturna biografija stvari: komoditizacija kao proces*. Treći program 1(2):125–126.
- Küchler, Susanne and Timothy Carroll. 2021. *A Return to the Object Alfred Gell, Art, and Social Theory*. New York: Routledge.

- Latour, Bruno. 1996. „On Actor-Network Theory: A Few Clarifications.” *Soziale Welt* 47, 4: 369–81. <http://www.jstor.org/stable/40878163>.
- Latour, Bruno. 2005. *Reassembling the Social An Introduction to Actor-Network-Theor*. New York: Oxford University Press.
- Levy, Neil and Julian Savulescu. 2020. „Epistemic responsibility in the face of a pandemic.” *Journal of Law and the Biosciences*. 7(3): 1–17. <https://doi.org/10.1093/jlb/lsaa033>
- Miller, Daniel. 1994. „Artefacts and the Meaning of Things.” In *Companion encyclopedia of anthropology* edited by Tom Ingold, 396–420. New York: Routledge.
- Mitcham, Carl. 2013. „Agency in Humans and in Artifacts, A Contested Discourse.” In *The Moral Status of Technical Artefacts, Philosophy of Engineering and Technology* edited by Peter Kroes and Peter-Paul Verbeek, 11–29. Dordrecht: Springer . https://doi.org/10.1007/978-94-007-7914-3_2
- Piševo Marko, Žikić Bojan, i Stajić Mladen. 2020. „Indeks ‚korona‘: simbolička upotreba kovida-19 u javnom govoru Srbije”. *Etnoantropološki Problemi* 15 (3):845–877. <https://doi.org/10.21301/eap.v15i3.9>.
- Propp, Vladimir. 1968. *Morphology of folk tale*. The American Folklore Society and Indiana University.
- Prop, Vladimir. 2012. *Morfologija bajke*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Spasić, Ivana. 2006. „Distinkcija na domaći način: diskursi statusnog diferenciranja u današnjoj Srbiji” u *Nasleđe Pjera Burđijea, pouke i nadahnuća*, uredili Miloš Nemanjić i Ivana Spasić. 137–173. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju Zavod za proučavanje kulturnog razvitka.
- Zarić, Miloš. „Od Kopitofa na dar: „Drugačiji pogled” na kulturnu biografiju stvari”, *Гласник Етнoгpафског музеја*. 80 (80): 111–134.

Primljeno: 1.08.2022.

Odobreno: 17.09.2022.

Jelena Ćuković

Vaccine effectiveness from an anthropological perspective: immunization as a marker of identity in the Republic of Serbia

Abstract: Medical achievements are not the only or even the most important factor in solving global health problems. In the course of last year, the reception of the vaccine shows that culturally determined human behavior and choices are the main factors for the non-consensus definition of the primary problem and therefore major reason for its perpetuation and ineffective solution. The aim of the work is to observe how the anti-covid vaccine constructed cultural identity within the social network Facebook.

Keywords: vaccine, Covid 19, artifact, effectiveness, opponents, advocates, epistemic responsibility.